

*Олефір В.К., канд. екон. наук
Інститут економічного прогнозування НАН України*

ВПЛИВ РОЗШИРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ НА ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ І ЗОВНІШНЮ ТОРГІВЛЮ ПОСЛУГАМИ В УКРАЇНІ

Розглянуто вплив розширення Європейського Союзу на прямі іноземні інвестиції в економіку України і зовнішню торгівлю вітчизняними послугами. Проаналізовано різні аспекти інвестиційної діяльності і торгівлі послугами у контексті підготовки країн-претендентів до вступу в Євросоюз. Запропоновано заходи щодо послаблення можливих негативних наслідків від розширення Європейського Союзу на схід для економіки України.

У грудні 1997 р. офіційно розпочався процес розширення Європейського Союзу на схід з метою забезпечення стабільності і процвітання на європейському континенті. Цей процес має незворотний характер і дійде до свого логічного завершення, на чому неодноразово наголошували керівники Євросоюзу. Тому достатньо актуальним є дослідження як позитивних, так і негативних наслідків розширення ЄС для економіки України.

У червні 2002 р. у Севільї відбувся черговий самміт ЄС, на якому було ще раз наголошено на незворотності процесу розширення Євросоюзу. Це було, певним чином, відповіддю на результати референдуму в Ірландії в червні 2001 р., який негативно відізвався щодо розширення ЄС. Беручи до уваги теперішній стан переговорів, самміт Євросоюзу підтвердив існуючий графік розширення, який передбачає закінчення переговорів для десяти найбільш підготовлених країн-претендентів (КП) до кінця 2002 р. Це означає, що у 2004 р. вони зможуть взяти участь у виборах до Європарламенту як повноправні члени.

Процес розширення ЄС має деякі особливості, які слід враховувати для оцінки можливого впливу на господарську діяльність в Україні. По-перше, КП набудуть членства в ЄС не всі одночасно, а у певній послідовності. По-друге, вступ до Євросоюзу кожної країни не буде одноразовим актом, а займе деякий відрізок часу, який можна умовно поділити на два етапи: до офіційного прийняття і після нього. Одна частина заходів, необхідних для набуття повноправного членства, припадає на перший етап, інша – на другий, який може розтягнутись у часі на декілька років. По-третє, наслідки від кожного заходу будуть мати місце з певним запізненням.

Розширення ЄС по-різному вплине на регіони України і галузі вітчизняної економіки. Найбільшого впливу слід очікувати на західні області, з якими країни-претенденти підтримують тісні зв'язки. Безпосередньо вплине розширення ЄС на діяльність вітчизняних підприємств, які експортують свою продукцію до КП і отримують від них сировину та обладнання. Спільні із КП підприємства, які діють на території України, теж можуть відчувати наслідки від розширення Євросоюзу.

Щоб спрогнозувати наслідки від розширення ЄС для інвестиційної діяльності в Україні, необхідно в загальних рисах оцінити її теперішній стан в Україні, країнах-претендентах і країнах-членах ЄС. Загально визнаним є твердження про те, що рівень іноземних прямих інвестицій (ПІ) в економіку України є гранично низьким. За кількістю ПІ на душу населення і на одиницю ВВП Україна значно поступається країнам-претендентам. Дається взнаки несприятливий інвестиційний клімат, який знайшов відображення у численних рейтингах інвестиційної привабливості. Динаміка зростання ПІ в економіку України за останні роки також є незадовільною. Щорічні надходження ПІ в 2000 р. взагалі зменшилися порівняно з 1998 р. на 19 відсотків. Для прикладу, щорічні прямі іноземні капіталовкладення в економіку Польщі в 1998 р. порівняно з 1996 р. зросли на 41 %, а в економіку Чехії – на 78 % [1]. Для того, щоб досягти бажаних рівнів іноземного інвестування у вітчизняну економіку, темпи зростання щорічних ПІ повинні бути значно вищими.

Розподіл ПІ по галузях вітчизняної економіки в цілому є типовим для країн з перехідною економікою. Інвестиції спрямовані переважно у промисловість (передусім у харчову), торгівлю і фінансовий сектор. Приблизно такий же розподіл ПІ по галузях можна спостерігати і в країнах-претендентах, де іноземні фірми для збуту своїх товарів значні інвестиції вкладають у внутрішню торгівлю. Традиційно на першому місці стоїть промисловість, хоча підприємства харчової галузі поступаються тут машинобудуванню і металообробці. Як свідчать літературні джерела, між КП існує певна різниця щодо напрямів ПІ, яка відображає різні стратегії приватизації в цих країнах [див. 1].

Серед основних інвесторів в економіку України переважають промислово розвинуті країни-експортери капіталу із Європи і Північної Америки, а також Російська Федерація. Слід зазначити, що жодна із країн експортерів капіталу не розглядає економіку України як важливий об'єкт для інвестицій. Основні країни-інвестори (США, Нідерланди, Великобританія) виділили для України в 1999 р. відповідно 0,05 %, 0,07 %, 0,02 % своїх закордонних прямих інвестицій. Більш привабливою економіка України була для інвесторів із Росії, Словаччини і Польщі, хоча і в їх закордонних прямих інвестиціях частка України не перевищувала 5 відсотків.

Інвестиції з Польщі в економіку України за абсолютною величиною є найбільшими серед країн Центральної Європи і відзначаються деякими особ-

ливостями. По-перше, на відміну від інших основних інвесторів в економіку України, польські інвестиції розміщені переважно у фінансовому секторі. Вони мають незначні розміри у розрахунку на одне підприємство, займаючи за цим показником останнє місце серед двадцятки основних інвесторів. Іншими словами, польський капітал представлений на українському ринку відносно невеликими фірмами, що у певному сенсі є фактором стабільності.

Характерною ознакою спільних з Польщею підприємств є спрямованість на зовнішній ринок. За вартістю зовнішньоторговельного обороту у розрахунку на одиницю інвестицій підприємства з польським капіталом займають четверте місце серед двадцятки основних інвесторів, а за вартістю імпорту – третє. Таким чином, діяльність цих підприємств знаходиться у відносно великій залежності від митної політики України і ЄС. Якщо внаслідок розширення ЄС мито на продукцію цих підприємств (або на сировину для її виготовлення) буде зменшено, то це ймовірно може привести до збільшення виробництва і зростання інвестицій. У першу чергу це стосується продукції машинобудування і металообробки, товарів харчової, легкої та хімічної промисловості.

Розподіл польських прямих інвестицій по областях України також має свої особливості. Вони зосереджені в основному у західних областях України, що частково пояснюється їх зовнішньоторговельною направленістю. У Львівській області 34 % спільних підприємств створено за участю польського капіталу, а у Волинській – 81 % [2]. Після розширення ЄС ці області можуть увійти до зони прикордонного співробітництва із Євросоюзом, що позитивно вплине на польські інвестиції.

Прямі інвестиції із Чехії в економіку України більше, ніж у 2 рази менші від польських ІІІ, у той час як темпи їх зростання є кращими. Щорічні надходження польських капіталовкладень в економіку України зменшилися у 2000 р. порівняно з 1998 р. на 11 %, тоді як щорічні чеські інвестиції зросли на 50 відсотків. Додаткові інвестиції були направлені у торгівлю і промисловість, які є основними напрямками чеських капіталовкладень. У цілому за своєю структурою, на відміну від Польщі, чеські інвестиції майже не відрізняються від загальної структури ІІІ в економіку України.

Інвестиції із Чехії мають важливі спільні риси із капіталовкладеннями із Польщі. Це стосується в першу чергу обсягів інвестицій із розрахунку на одне підприємство і зовнішньоторговельної направленості підприємств. За величиною питомих інвестицій Чехія посідає сімнадцяте місце серед двадцятки основних іноземних інвесторів. Натомість, за обсягом зовнішньоторговельного обороту у розрахунку на одиницю вкладень вона займає третє місце, а за обсягами експорту – друге. Таким чином, підприємства із чеським капіталом є невеликими за розмірами і своєю діяльністю тісно пов'язані із зовнішнім ринком. Розташовані вони переважно у західних областях, зокрема в Закарпатській.

З теоретичної точки зору наслідком від розширення ЄС може бути або збільшення, або зменшення ІІІ в економіку України. Найбільш помітних змін щодо обсягів ІІІ слід очікувати від країн ЄС і КП, оскільки наслідки від розширення Євросоюзу на інвестиційну діяльність в Україні третіх країн будуть опосередкованими та, ймовірно за все, незначними. Щодо негативного впливу, доцільно оцінити можливість перетоку інвестицій країн ЄС із України в країни-претенденти, а також польського і чеського капіталу із вітчизняної економіки в країни-члени Євросоюзу.

Однією із умов вступу КП до Євросоюзу є максимальне усунення всіх перешкод для діяльності підприємств із країн ЄС на внутрішніх ринках КП. Вільний рух капіталу в межах європейського економічного простору, так само як і вільне переміщення товарів, послуг, робочої сили є, на думку Єврокомісії, важливою передумовою створення внутрішнього ринку. Вільний рух факторів виробництва загострює конкуренцію, яка є стимулом економічного зростання, і створює більш гнучкий механізм збалансування попиту і пропозиції на відповідних ринках.

Лібералізація торговельної та інвестиційної діяльності відбувається шляхом поступового усунення прямих і опосередкованих перешкод для пересування факторів виробництва. Єврокомісія слідкує за тим, щоб процес лібералізації мав незворотний характер, а країни-члени не створювали нових протекціоністських бар'єрів. На товарних ринках ЄС ще залишаються подекуди неузгодженими процедури сертифікації, мають місце окремі випадки невизнання стандартів¹. Вільному руху послуг, крім того, перешкоджають обмеження з відкриттям підприємств, капіталу – заборона окремих напрямків інвестування, робочої сили – невизнання дипломів про освіту тощо. Головним завданням лібералізації є забезпечення рівних прав і можливостей для товарів, послуг, працівників, підприємств та інвесторів країн Євросоюзу. Напрямами поглиблення лібералізації є усунення перешкод для пересування факторів виробництва й уніфікація стандартів, процедур сертифікації, освітніх програм тощо. [3]

Зовнішньоекономічні відносини КП із третіми країнами (у тому числі і з Україною) стають багато в чому теж уніфікованими. Ставки мита і квоти на імпорتنі товари окремих КП замінюються єдиною ставкою мита і квотою Європейського Союзу. Процедури сертифікації і стандарти “підтягуються” до середньоевропейського рівня, тобто стають більш вимогливими.

Експерти Євросоюзу відзначають, що в Польщі в основному усунені перешкоди для руху капіталу із країн ЄС. Прийнятий нещодавно закон “Про іноземну валюту” ще більше поглибив лібералізацію у цій сфері. Разом з тим,

¹ Слід зазначити, що мито і квоти у торгівлі товарами між країнами ЄС скасовані ще в 1974 році.

продовжують існувати обмеження для діяльності компаній із ЄС у таких видах діяльності, як гральний бізнес, страхування, юридичні послуги, послуги зв'язку тощо. Іноземці обмежені щодо придбання нерухомості, у торгівлі цінними паперами, в операціях із короткострокового кредитування тощо [4].

Процес лібералізації сфери прямого іноземного інвестування триває в Чехії. У квітні 2000 р. набув чинності закон “Про страхування”, який дозволив діяльність у Чехії іноземних страхувальних компаній. Був прийнятий закон “Про телекомунікації”, який з 2001 р. дозволяє прямі іноземні інвестиції у місцеву телефонну мережу. У вересні 2000 р. був прийнятий закон “Про облігації”, який усуває потребу у попередньому дозволі на випуск облігацій за кордоном. На думку експертів Євросоюзу, головним обмеженням для діяльності іноземців у Чехії залишається заборона купувати нерухомість [5].

Після того, як КП виконають усі вимоги Євросоюзу щодо лібералізації ІІІ, привабливість їх ринків для інвесторів із ЄС значно зросте. З достатнім ступенем вірогідності можна передбачити, що зростуть ІІІ до країн-претендентів. Не виключено, що частина цих інвестицій буде вилучена із економіки України або не надійде до неї як би це було за звичайних умов.

Приклад Австрії, Фінляндії та Швеції, які стали членами Євросоюзу у 1994 р., свідчить про те, що ІІІ зростають після вступу до ЄС. Коли ці країни ще не були членами Євросоюзу ІІІ в їх економіку відзначалися відносно низьким рівнем і нестабільністю. В окремі роки в Швеції і Фінляндії можна було спостерігати навіть “чистий” відтік іноземних інвестицій. Після приєднання до ЄС картина докорінно змінилася на краще: коливання інвестицій по роках стали менше, а їх середній рівень по групі із трьох країн підвищився у чотири рази.

Пряму залежність між поглибленням інтеграції та зростанням ІІІ підтверджує також досвід створення внутрішнього ринку (Internal Market) в рамках ЄС в 1985–1990 роках. Після проведення низки організаційно-правових заходів між країнами-членами Євросоюзу збільшився потік капіталу. Було також зафіксовано перетік німецьких інвестицій із США та Австрії, яка на той час ще не була членом ЄС, до країн Євросоюзу [6].

Слід зазначити, що, на думку окремих експертів, приєднання КП до ЄС може не викликати значного зростання ІІІ до цих країн. До 1990 р. рівень ІІІ в країнах-претендентах був через політичні причини вкрай низьким. Наприклад, у 1989 р. німецьких інвестицій у Польщі було на 5 млн. екю, в Угорщині – на 36 млн. екю, що загалом складало 0,05 % прямих інвестицій Німеччини за кордоном. Після 1990 р. почалося швидке зростання ІІІ до країн-претендентів, причому в основному із ЄС: до Чехії і Польщі із Євросоюзу надійшло більше 70 % інвестицій, до Угорщини – близько 63 відсотків. На думку окремих експертів, ІІІ в країнах-претендентах, якщо брати до уваги їх нинішній

економічний стан, досягли “нормального” рівня. Їх подальше збільшення можливе внаслідок економічного зростання в цих країнах [див. 1].

Вихід КП на “нормальний” рівень ІПІ підтверджується також окремими питомими показниками. За кількістю ІПІ по відношенню до ВВП країни-претенденти в основному досягли європейського рівня. За кількістю інвестицій на душу населення КП поступаються країнам-членам ЄС, проте одночасно поступаються їм і розмірами ВВП на душу населення. Якщо припустити, що “нормальний” обсяг ІПІ складає певний відсоток від ВВП, то такий стан є природним. Кількість прямих інвестицій на душу населення КП буде зростати і наближатися до європейського рівня, якщо буде зростати обсяг ВВП у розрахунку на душу населення.

Перетік капіталу КП із України до країн ЄС складає меншу небезпеку, ніж переорієнтація інвестицій компаній Євросоюзу із України до країн-претендентів. Держави, які ведуть переговори про вступ до ЄС, не є країнами-експортерами капіталу, і тому не дивно, що серед двадцяти головних інвесторів в Україну присутні тільки чотири із тринадцяти країн-претендентів. Незважаючи на це, на нашу думку, доцільно розглянути основні чинники, які будуть сприяти відтоку капіталу КП із України.

Прагнення КП зміцнити свої економічні зв'язки із Євросоюзом є одним із чинників, який може сприяти відтоку інвестицій із вітчизняної економіки. Наприклад, Чехія за період із 1990 р. по 1995 р. збільшила частку країн ЄС у своєму товарообороті з 20 до 60 відсотків. З огляду на майбутнє членство у Євросоюзі керівництво КП намагається залучити інвестиції саме із ЄС і розмішувати в цих країнах власний капітал. Хоча після 1990 р. вплив цього фактора поступово слабшає, він ще зберігає свою силу.

Ставши членами Євросоюзу, КП отримають доступ до великого економічного простору, який у цілому є більш привабливим для інвестицій, ніж економіка України. Керівництво ЄС приділяє велику увагу залученню інвестицій, які є одним із важливих факторів економічного зростання. Тому зрозуміло, що в межах ЄС інвестори не будуть мати тих ускладнень, з якими вони стикаються у вітчизняній економіці (великі податки, корупція, слабка дисципліна договірних зобов'язань, нерозвинута інфраструктура тощо).

Для створення повної картини і формування остаточних висновків слід також розглянути фактори, які будуть утримувати ІПІ в економіці України. По-перше, це відносно малі обсяги інвестицій, вилучати які просто немає сенсу. Інвестиційний клімат в Україні продовжує залишатися у цілому несприятливим, і тому транснаціональні компанії Євросоюзу вкладають нині в економіку України не з метою отримання швидких прибутків, а з метою закріпитися на ринку в очікуванні майбутнього економічного зростання. Така стратегія в цілому відповідає процесам глобалізації, які відбуваються нині у світовій економіці. По-друге, ринок України продовжує зберігати деякі риси,

які вигідно відрізняють його від ринку ЄС (низька вартість робочої сили; відсутність сильної конкуренції, коли можна менше витратити на рекламу, маркетингові дослідження тощо).

Відносини взаємного інвестування упорядковуються міжнародними договорами про сприяння та взаємний захист інвестицій. Україна уклала подібні угоди з основними КП, зокрема із Польщею і Чеською Республікою. Договори про сприяння та взаємний захист інвестицій дуже подібні між собою і розглядають такі питання: дозвіл інвестицій; умови діяльності підприємств із іноземним капіталом; відшкодування збитків; застосування експропріації; перекази, які стосуються інвестицій та доходів; вирішення спорів тощо.

Після розширення ЄС договори КП з Україною про сприяння та взаємний захист інвестицій можуть залишитися без змін, або бути переробленими. Переробка їх можлива у двох напрямках: точної відповідності Угоді про партнерство та співробітництво між ЄС і Україною (УПС) чи за зразком подібних угод, укладених до розширення між Україною та країнами Євро-союзу [7].

Із усіх аспектів інвестування в УПС досить докладно виписані два: положення про дозвіл інвестицій та умови заснування та діяльності підприємств із іноземним капіталом. У договорах з Україною про сприяння та взаємний захист інвестицій уряди Польщі і Чехії зобов'язалися допускати на внутрішній ринок українські інвестиції відповідно до свого національного законодавства. При цьому не вказується, які саме права мають українські інвестори порівняно з місцевими виробниками та інвесторами із третіх країн. Для точної відповідності УПС договори необхідно доповнити положенням про те, що українським компаніям щодо створення надається режим не менш сприятливий, ніж компаніям будь-якої третьої країни [8, 9].

Характерною ознакою УПС є підкреслювання важливості національного законодавства країн ЄС в інвестиційних відносинах з Україною. Тому досить імовірним є варіант, коли КП будуть переробляти свої договори не в напрямі повної відповідності УПС, а узгоджуючи їх із відповідними угодами між Україною та країнами ЄС (зокрема, в 1996 р. було підписано Угоду між Україною і Республікою Австрія про сприяння та взаємний захист інвестицій [10]).

Угода між Україною та Австрією має структуру, подібну до договорів із Польщею і Чехією. Хоча багато положень тотожні один одному, мають місце і певні відмінності. Наприклад, Австрія надає українським інвестиціям на вибір або режим найбільшого сприяння, або національний режим. Вона зобов'язується захищати не тільки інвестиції, а й доходи, отримані від інвестування та реінвестування. Захист при цьому буде відбуватися незалежно від того, яку форму мають інвестиції.

Договори із Польщею та Чехією передбачають пільгові умови інвестування для країн-партнерів по митному союзу, спільному ринку, зоні вільної

торгівлі, а також для країн, з якими укладені спеціальні угоди щодо оподаткування. Крім усіх цих пільгових категорій, у договорі із Австрією згадуються також сусідні країни, з якими укладені угоди про спрощені прикордонні економічні зв'язки.

Зробивши порівняльний аналіз міжнародних угод, можна зробити такий основний висновок: якщо внаслідок вступу до ЄС угоди між Україною і КП про сприяння та взаємний захист інвестицій зазнають змін, то вони не погіршать умов інвестування українського капіталу в цих країнах. Це стосується як змін у напрямі узгодження угод із УПС, так і у напрямі гармонізації міжнародних договорів із стандартами ЄС.

Іншою сферою зовнішньоекономічної діяльності, яка може зазнати впливу від розширення ЄС, є зовнішня торгівля вітчизняними послугами. Характерною ознакою структури експорту вітчизняних послуг є велика питома вага транспорту, яка сягала в 1998–2000 рр. 84 відсотки. Така перевага транспорту над усіма іншими видами експортних послуг є унікальним явищем як на світовому, так і на регіональному рівні. Наприклад, у країнах Центральної Європи частка транспорту в експорті послуг складала в середньому 25 %, а в країнах ЄС – 24 % [11].

Структура імпорту послуг до України була більш рівномірною порівняно з експортом. Найбільша імпортна послуга не так сильно переважала за обсягом усі інші види і складала в 1998–2000 рр. у середньому 43 відсотки. Це були державні послуги, що дозволяє зробити висновок про виключно велику роль державного сектора у зовнішній торгівлі послугами. Значна присутність державного сектора у цій сфері надавала й надає торгівлі ознак, які не завжди узгоджуються із законами ринкової економіки.

Для напрямів зовнішньої торгівлі послугами також властиві деякі диспропорції. Переважну більшість послуг українські постачальники надавали замовникам із Росії, частка яких в 1998–2000 рр. складала в середньому 59 відсотків. На другому місці були замовники із Великобританії, питома вага яких не перевищувала 4 відсотки. На усі інші країни, яких було понад 160, припадало в межах 27 відсотків. Таким чином, можна відзначити певну залежність вітчизняних постачальників від замовлень із однієї країни і відсутність достатнього рівня географічної диверсифікації щодо експорту послуг.

Зовнішня торгівля послугами в Україні у порівнянні з країнами Центральної Європи – кандидатами на вступ до ЄС розвинута ще недостатньо добре. В 1997 р. ВВП України дорівнював приблизно 50 млрд. дол. США, Угорщини – 46 млрд. дол., Словенії – 5 млрд. дол. США. Разом з тим, у цьому році Україна експортувала послуг менше, ніж Угорщина, а імпортувала менше і Угорщини, і Словенії. На відміну від КП, експорт українських послуг має останніми роками тенденцію до скорочення, що пов'язано, не в останню чергу, з його недосконалою структурою й однобічною зовнішньою направле-

ністю. Крім того, для України властива невелика частка послуг у загальному імпорті товарів і послуг, що також вказує на недостатній розвиток цієї сфери зовнішньоекономічної діяльності.

За структурою експорт українських послуг до Польщі має деякі спільні риси із експортом послуг до Чехії. Найбільшу питому вагу в експорті до обох країн мають транспортні послуги, значна частина яких стосується транзитних перевезень. Як у Польщі, так і в Чехії крім транспортних до шістки основних експортних послуг належать також: різні ділові, професійні та технічні послуги; послуги зв'язку; ремонт і подорожі. Водночас серед послуг до Польщі значну питому вагу мають будівельні послуги, які відсутні серед основних експортних послуг до Чехії. В експорті транспортних послуг до Чехії непропорційно високу питому вагу мають послуги повітряного транспорту. У цілому ж окремі основні експортні послуги до Чехії менше відрізняються між собою за питоною вагою, ніж послуги до Польщі, що є чинником більшої постійності загального показника експорту послуг.

Однією з причин різкого коливання в обсягах поставок послуг, яке мало місце останніми роками, можна вважати відсутність між Україною, з одного боку, і Польщею і Чехією, з іншого боку, міцних і “масштабних” зв'язків у сфері послуг. Досить сказати, що на Україну в 1999 р. припадало 0,3 % зовнішньоторговельного обороту послугами Польщі і відповідно 0,1 % – Чехії. З іншого боку, на Польщу і Чехію у тому ж році разом припадало 1,1 % зовнішньоторговельного обороту послуг України. Таким чином, як Україна, так і Польща із Чехією основну торгівлю послугами ведуть не між собою, а з третіми країнами, при цьому для Чехії основу експорту складають туристичні послуги, а для Польщі – транспортні.

Польща, так само як і Україна, обслуговує великі обсяги транзитних вантажопотоків, в основному між країнами ЄС і Російською Федерацією. І в цьому відношенні Польща разом із країнами Балтії, Румунією і Болгарією виступають конкурентами України в боротьбі за експортні вантажі із Росії та інших країн СНД. Слід зазначити, що відомий обхідний газопровід “Ямал – Західна Європа” планується провести через територію Польщі². У жовтні 2000 р. відбулось урочисте відкриття ЛЕП Росія – Білорусь – Польща – Німеччина, по якій до країн ЄС буде надходити електрична енергія із Росії.

² Основною причиною будівництва газопроводу “Ямал–Західна Європа” було бажання керівництва ВАТ “Газпром” диверсифікувати шляхи транспортування природного газу на європейський ринок. У російських експортерів велике занепокоєння викликав той факт, що понад 90 % газу проходило через територію України. Воно посилилося після підняття в 1996 р. тарифів на транспортування, випадків несанкціонованого відбору газу, ознак погіршення технічного стану газопроводів. За великим рахунком будівництво газопроводу “Ямал–Західна Європа” не вигідно ні українській, ні російській стороні, оскільки оптимальний шлях на європейський ринок проходив і проходить через Україну. Саме тут повинні нарощуватися потужності для задоволення зростаючого попиту на російський природний газ в європейських країнах. Тому найкращим виходом із ситуації є спільне управління транзитними газопроводами.

Якщо Польща обслуговує переважно торгівлю між країнами Європи та РФ, то Болгарія і Румунія планують обробляти вантажі між ЄС і країнами Кавказу та Центральної Азії. Для поліпшення транспортного сполучення між цими країнами розроблено проект Трасека, до реалізації якого залучено дев'ять країн СНД. Одним із можливих негативних наслідків від розширення ЄС є те, що транзитні вантажі по транспортному коридору Трасека будуть обминати територію України.

На нашу думку, це може відбутися внаслідок двох основних причин. По-перше, після того, як КП стануть членами Євросоюзу, відбудеться зростання прямих іноземних інвестицій в їх економіку в цілому і транспортний сектор зокрема. Вже тепер, коли вони є лише асоційованими членами, різниця в інвестиціях є відчутною. Наприклад, у 1997 р. у вітчизняний транспорт і зв'язок було вкладено 51 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій, у той час як для Польщі цей показник дорівнював 118 млн., для Угорщини – 191 млн., для Чехії – 234 млн. дол. США. Чим більше галузь отримує капіталовкладень, тим більшою стає її конкурентоспроможність, а відповідно і обсяги замовлень на транзитні перевезення.

По-друге, приєднавшись до ЄС, країни-претенденти одночасно увійдуть до його єдиного транспортного простору, для якого характерне відносно вільне переміщення вантажів. У цих умовах суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності третіх країн будуть прагнути обминати транзитні території і направляти свої вантажі до портів країн-членів ЄС. Таким чином, порти Румунії і Болгарії отримають певні переваги перед портами України у транспортному коридорі Трасека.

Другим, не менш важливим, ніж зменшення транзитних вантажопотоків, негативним наслідком від розширення ЄС може бути погіршення умов працевлаштування українських громадян в КП і скорочення транскордонного співробітництва. Причини цього негативного явища можна спостерігати як в країнах Євросоюзу, так і ззовні. З одного боку, на самміті ЄС в Лісабоні в березні 2000 р. було проголошено стратегічний курс на забезпечення повної зайнятості в країнах Євросоюзу. З іншого боку, у світі останнім часом сильно загострилася проблема нелегальної міграції, яка викликає велике занепокоєння в промислово розвинених країнах.

Запорукою повної зайнятості керівництво ЄС вважає забезпечення високих темпів економічного зростання і наявність гнучкого ринку робочої сили. Основними складовими розвинутого ринку праці, зі свого боку, є вільний рух робочої сили, досконала інформаційна система, високий рівень підготовки працівників. Тому на вимогу керівництва Євросоюзу КП повинні законодавчо закріпити стандарти ЄС щодо ринку праці і неухильно їх виконувати.

Однією із перешкод для вільного руху робочої сили між країнами ЄС і КП на думку експертів Євросоюзу, є недосконала система визнання профе-

сійної кваліфікації працівників. Наприклад, у Польщі на законодавчому рівні врегульовано визнання дипломів про вищу освіту і науковий ступінь, атестатів про вчене звання, однак відсутні відповідні нормативні акти щодо дипломів про спеціальну середню освіту, кваліфікаційних посвідчень робітничих спеціальностей тощо. Керівництво ЄС вимагає від урядів КП розробки і затвердження необхідних нормативних актів і укладання угод про взаємне визнання документів про освіту з усіма країнами ЄС [див. 4].

Вільному входженню працівників із ЄС на ринки КП повинно також посприяти скасування для окремих видів діяльності вимог щодо національності, постійного місця проживання, володіння мовою. Наприклад, у Польщі такі вимоги ще залишаються в сфері туристичних послуг і грального бізнесу. Підписання договорів про соціальний захист між КП і країнами ЄС також забезпечить приплив іноземних працівників із Євросоюзу. За станом на листопад 2001 р. Польща вже підписала такі угоди із Великобританією, Швецією, Люксембургом, Австрією, Нідерландами і веде переговори з іншими країнами Євросоюзу.

Велике значення для задоволення потреби в працівниках має досконала служба зайнятості. В країнах ЄС існує єдина така служба (European Employment Service), яка оперативно повідомляє про попит і пропозицію на ринку праці. В країнах-претендентах проводиться відповідна робота по підключенню до цієї мережі: комп'ютеризація центрів зайнятості, мовна підготовка персоналу тощо. Після приєднання КП до Європейської служби зайнятості відомості про вільні робочі місця в цих країнах будуть поширюватися по всьому Євросоюзу.

Порівняльний аналіз положень щодо умов праці найманих працівників в Угоді про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом (УПС) та в угодах про взаємне працевлаштування між Україною і КП не вказує на те, що ці умови суттєво зміняться. Визначальним у взаєминах між роботодавцем і найманим працівником-іноземцем в ЄС є внутрішнє законодавство кожної країни-члена. В ст. 24 УПС проголошено прагнення Європейського Союзу по відношенню до українських працівників "не допускати ніякої дискримінації з причин громадянства стосовно умов праці, винагороди за працю або звільнення з роботи у порівнянні з їх власними громадянами", але настільки, наскільки це дозволено законами конкретної країни-члена ЄС.

На нашу думку, не слід очікувати погіршення рівня соціального забезпечення українських громадян, які тимчасово працюють у країнах-претендентах. Нині Україною підписані договори про співробітництво в галузі соціального забезпечення з Естонією, Латвією, Литвою і Словаччиною. Згідно зі ст. 26 УПС, вступ до ЄС не може негативно вплинути на чинні зобов'язання цих країн відносно соціального забезпечення найманих працівників із України. Більше того, ст. 25 УПС певним чином зобов'язує країни ЄС підписати з Україною договори про співробітництво у галузі

соціального забезпечення. Тому є певні підстави сподіватися, що розширення ЄС прискорить підписання зазначених угод з іншими КП.

У цілому слід очікувати, що умови праці і винагорода за працю для українських громадян, які на законних підставах працюють в КП, після розширення ЄС поліпшаться. В КП проводиться велика робота по узгодженню національного законодавства зі стандартами ЄС, які передбачають значно кращі умови праці та рівень зарплати. Хоча, з іншого боку, важко передбачити, яка ситуація складеться на ринках праці КП, оскільки будуть мати місце дві протилежні тенденції: відтік робочої сили із КП до інших країн ЄС і, навпаки, – надходження її до КП у зворотному напрямку. Причому не виключено, що працівники, які будуть приїздити із інших країн ЄС, будуть більш конкурентоспроможними на ринку праці, ніж українські громадяни.

Злиття ринків праці КП із ринком праці ЄС, на нашу думку, негативно вплине на можливість працевлаштування українських громадян. Завдяки кращій інформованості, більш ґрунтовному правовому забезпеченню громадяни ЄС скоріше займуть вигідні робочі місця в КП, ніж українські громадяни. Тобто не виключено, що кількість українських працівників, які на законних підставах працюють в КП, зменшиться, в той час як умови їхньої праці та соціальне забезпечення поліпшаться.

Після розширення Європейського Союзу на схід слід очікувати погіршення транскордонної співпраці України з КП внаслідок введення візового режиму для українських громадян. Введення такого режиму вимагає від КП керівництво ЄС як засіб боротьби з нелегальною міграцією, яка останніми роками набула у світі значних розмірів. Обмеження на в'їзд до країн ЄС і КП торкається не лише України, а й багатьох інших країн. Наприклад, у 1999 р. для в'їзду в Євросоюз повинні були мати візи громадяни 100 країн. А вже за два роки кількість країн збільшилася до 134. Громадяни двох країн (Болгарії і Румунії) були звільнені від необхідності мати візу, а по відношенню до 36 країн було запроваджено візовий режим. До списку цих країн потрапила навіть європейська країна Боснія і Герцеговина, а також країна із значною кількістю вихідців із Європи – Південна Африка [12, 13].

Після розширення Євросоюзу частина його зовнішнього кордону пройде по кордонах КП, що потребує їх суттєвого зміцнення. Як нині відбувається цей процес, можна простежити на прикладі Румунії, яка, на думку керівництва ЄС, найменш підготовлена для протидії незаконній міграції. Основними напрямками посилення боротьби з нелегалами є: зміцнення кадрового потенціалу, розбудова прикордонної інфраструктури, відпрацювання механізму депортації [14].

Контроль за зовнішнім кордоном Румунії здійснює прикордонна поліція, яку було створено в 1999 р. шляхом об'єднання Національного головного управління прикордонної гвардії, Прикордонного поліцейського управ-

ління і підрозділів берегової охорони. Розроблено комплексну Програму розвитку румунської прикордонної поліції до 2008 року. До 2002 р. планується замінити солдатів строкової служби контрактантами, значно посиливши їх підготовку за новими методиками, розробленими в ЄС.

Облаштування прикордонної і суміжної інфраструктури передбачає оновлення за кошти ЄС обладнання на пунктах пропуску (встановлення оптичних зчитувальних пристроїв, відео-спектральних приладів для виявлення підроблених документів тощо). Заплановано охопити електронною мережею усі заклади (на території Румунії і за її межами), причетні до видачі віз. Створення мережі розпочалось у 2001 р. і також фінансується Євросоюзом. На першому етапі планується охопити мережею 10 країн, а потім поширити на всі інші.

Підсумовуючи сказане вище, можна зробити декілька основних висновків. Капітал КП в Україні представлений в основному середніми і дрібними інвесторами, які зосередили свою діяльність, як правило, у прикордонних областях. Їхня діяльність у цих областях має глибоке історичне коріння і відзначається стійкістю до різних змін у регіоні. Тому, на нашу думку, і після розширення ЄС ця діяльність триватиме.

Під час проведення дослідження нам не вдалося виявити ані негативних тенденцій, ані впливових факторів, які у зв'язку із розширенням ЄС могли б сприяти відтоку інвестицій з України або перешкождали їх надходженню³. Якщо вважати початком розширення ЄС на схід Копенгагенський самміт 1993 р., то цей процес вже триває дев'ять років. За цей час у КП було прийнято немало законодавчих актів на вимогу керівництва ЄС, проте на динаміку ІПП в Україну вони суттєво не вплинули.

Після ознайомлення із матеріалами переговорів щодо вступу до Євросоюзу нам не вдалося виявити вимог керівництва ЄС до КП, які б прямо або опосередковано обмежували інвестиційну діяльність в Україні. Тому, на нашу думку, розширення ЄС не повинно суттєво негативно вплинути на діяльність іноземних фірм в Україні. Головною перешкодою притоку іноземного капіталу у вітчизняну економіку залишається незадовільний інвестиційний клімат.

Одним із негативних наслідків для вітчизняної сфери послуг може бути перетік транзитних вантажів, що прямують до Євросоюзу, з території України на територію країн-претендентів. Частково запобігти цьому може загальне піднесення конкурентоспроможності вітчизняного транспортного комплексу і, зокрема, його транзитної складової. У цьому аспекті доцільно розглянути можливість передачі в оренду окремих об'єктів транспортної

³ Інвестиційний клімат в КП після їх приєднання до ЄС безумовно поліпшиться. Повинні зрости обсяги ІПП в першу чергу з боку малих і середніх фірм країн-членів ЄС. Однак з огляду на те, що рівень ІПП в КП вже нині досяг "нормальних" показників, це зростання не повинно бути суттєвим. На нашу думку поліпшення інвестиційного клімату в КП не викличе відтоку іноземних інвестицій з економіки України.

інфраструктури постійним іноземним замовникам вітчизняних транспортних послуг, у яких при цьому з'являється додатковий стимул направляти свої вантажі саме через територію України⁴.

Перенесення західного кордону ЄС на схід може негативно вплинути на працевлаштування українських громадян у країнах-претендентах, а з огляду на посилення останнім часом заходів проти нелегальної міграції – і в інших країнах ЄС. Щоб зберегти за українськими громадянами робочі місця в країнах ЄС, на нашу думку, доцільно посилити боротьбу із незаконною міграцією до Євросоюзу як українських працівників, так і громадян третіх країн, які прямують до ЄС через територію України. Натомість слід посилити і поширити діяльність служб найму працівників, які працюють на законній основі. Це підніме імідж України для країн ЄС і сприятиме збільшенню квоти для українських працівників.

Розширення ЄС і зміцнення його східного кордону, зокрема із Україною може негативно вплинути на прикордонний обмін послугами та інвестиціями. Щоб цього не сталося, доцільно посилити роботу по укладанню довгострокових договорів про співпрацю між прикордонними областями сусідніх країн – майбутніх членів ЄС, і на всіх рівнях забезпечувати збереження цих взаємовигідних зв'язків.

Узагальнюючи все викладене вище, можна зробити висновок, що розширення ЄС в цілому буде мати негативний вплив на можливість працевлаштування українських громадян в країнах Євросоюзу, притік іноземних інвестицій і зовнішню торгівлю послугами. Більшою мірою це буде торкатися трудових мігрантів, і меншою – зовнішньої торгівлі послугами та іноземних інвестицій. Останнім часом макропоказники стану вітчизняної економіки свідчать про поступовий її вихід на стадію економічного зростання. Пожвавлення господарської діяльності повинно зменшити рівень безробіття, поліпшити інвестиційний клімат, стимулювати експортну діяльність і в цілому пом'якшити негативний вплив від розширення ЄС.

Література

1. *Impact of the Enlargement of the European Union on Small and Medium-sized Enterprises in the Union. Final Report to the European Commission DG Enterprise, 2000.* http://europa.eu.int/comm/enterprise/enterprise_policy/enlargement/doc/enlargement_study-summary.pdf
2. *Полякова Ю.В.* Внутрішньорегіональні особливості прямого інвестування в Україні // Регіональна економіка, 2001. – № 1. – С. 91–98.

⁴ Звичайною практикою за кордоном є передача у користування земельних ділянок та інфраструктури морських портів. Потужності підземних газосховищ, створені ще за часів колишнього Радянського Союзу, значно перевищують внутрішні потреби вітчизняної економіки. Тому їх доцільно передати в оренду російським експортерам. Умови оренди слід детально виписати у договорі, передбачивши контроль з боку орендодавця і штрафні санкції.

3. *Internal Market* : introduction. <http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/lub/170000.htm>
4. 2000 regular report from the commission on Poland's progress towards accession, 2000 http://europa.eu.int/comm/enlargement/report_11_00/pdf/en/pl_en.pdf
5. 2000 regular report from the commission on Czech Republic's progress towards accession, 2000 http://europa.eu.int/comm/enlargement/report_11_00/pdf/en/cz_en.pdf
6. *The Single Market Review Series – Subseries IV – Impact on trade and investment – Foreign direct investment.* http://europa.eu.int/comm/internal_market/studies/stud11.htm
7. *Угода* про Партнерство і Співробітництво між Європейськими співтовариствами та Україною. Дата підписання: 16.06.94 р.
http://europa.eu.int/comm/external_relations/ceeca/pca/pca_ukraine.pdf
8. *Угода* між Урядом України та Урядом Республіки Польща про взаємне заохочення та захист інвестицій. Дата підписання: 12.01.93 р.
http://search.liga.kiev.ua/1_doc2.nsf/alldocWWW/A05E094C74CBDD42256465006383E4?OpenDocument&Login=1
9. *Угода* між Урядом України та Урядом Чеської Республіки про сприяння та взаємний захист інвестицій. Дата підписання: 17.03.94 р.
http://search.liga.kiev.ua/1_doc2.nsf/alldocWWW/D667BBC63570C02F42256465006D806D?OpenDocument&Login=1
10. *Угода* між Україною і Республікою Австрія про сприяння та взаємний захист інвестицій. Дата підписання: 08.11.96 р.
http://search.liga.kiev.ua/1_doc2.nsf/alldocWWW/00A242D535BE14B84225649A004370A3?OpenDocument&Login=1
11. *World Development Indicators*, World Bank, 1999, p.212–218.
12. *Council Regulation (EC) № 574/1999 of 12 March 1999.*
http://europa.eu.int/eur-lex/en/lif/dat/1999/en_399R0574.htm
13. *Council Regulation (EC) № 539/2001 of 15 March 2001.*
http://europa.eu.int/eur-lex/en/lif/dat/2001/en_301R0539.htm
14. *Intermediate report on visa issues (Romania)*, Commission of the European Communities, COM(2001) 61 final.
<http://europa.eu.int/abc/doc/off/bull/en/200106/p104004.htm>